

İSLAM DEVLETİ OSMANLI' DA MEZHEP HÜRRİYETİ ¹

Zafer ŞEN²

Cihan Devleti Osmanlı'nın yıkılmasından sonra kaldırılan halifeliğin ardından İslam coğrafyasında düzen bozulmuş kargaşa karışıklıklar ve mezhep çatışmaları hızla artmıştır. Genel itibariyle dış güçlerin tahrikleriyle mezhep kışkırtmalarıyla İslam dünyasının bir araya gelmesi engellenmeye çalışılmaktadır. Bu yüzden Osmanlı Devleti'nin İslâm Mezheplerine bakış açısı nasıl idi sorusu irdelenmelidir.

İslâm Devletleri Osmanlılar kadar güçlü ve istikrarlı bir siyasi yapıya ulaşamamıştır. Osmanlı İmparatorluğu, gerçek bir cihan devletiydi. Bir cihan devleti olmasından dolayı her din ve mezhebe mensup tebası vardı. Osmanlı'larda bir anavatan-sömürge ayrımı yoktu. Ne Roma İmparatorluğu'nda olduğu gibi bir Romalı vatandaş-yabancı, ne Emevi Devletinde olduğu gibi Arap-Acem ne *Britanya İmparatorluğunda* olduğu gibi anavatan-sömürge ayrımı mevcut değildi. Osmanlı'da bütün teba birbirine eşitti. Osmanlı Devletinin Müslüman bir hanedan tarafından kurulmuş olması, çoğunluğu itibariyle de Müslüman bir teba üzerine dayanması belli bir tarihten sonra sultanlarının bütün İslam dünyasının halifeleri olarak Müslüman dünyada kabul görmesi, Hristiyan batı karşısında İslâm'ı ve İslâm Dünyasının , hatta ehl-i bid'at fırkalara karşı Sünni İslâm'ı savunma ve himaye görevini yüklenmiş olması ,kendine İslâm'ın gaza ve *cihad* ideolojisini misyon edinmesi itibariyle bir İslâm devletiydi.³

Dini alanda Şeyhülislam ,yönetim alanında Veziriazam hükümdardan sonra en büyük yetkiliydi. Padişah her iki kurumunda başındaydı. Devlet yönetiminin halka karşı tutumu da din,mezhep veya etnik farklılığa göre değişmez ,devlete sadakat çerçevesinde kalan herkes,düşünce ve inancında serbesttir. Bu nedenle devletin dini siyaseti ülkedeki Müslümanlığın çoğunluğunun mezhebi olan Hanefiliğe dayanmakla beraber ,Mısır'da Şafilik, Arabistan'da *Hanbelilik*, Kuzey Afrika'da Malikilik, Suriye ve Lübnan'da Dürzilik ve Nusayrilik, Yemen'de *Zeydilik*, İran ve Irak'ta da Şiiliğin bir kolu olan *İmamiyye* yayılmıştır. Fakat Müslüman tebaanın büyük kesimi bilindiği gibi çoğunluğunu Türklerin ve Arapların oluşturduğu Sünniliğe mensuptu. Osmanlı İmparatorluğu'nda geniş topraklar üzerine yaşayan Müslüman toplum, tıpkı etnik menşeleri gibi dini inanç ve mezhepleri itibariyle de bir çeşitli yapı arz etmekteydi.⁴

İslâm devletleri ve Osmanlı Devleti, farklı din ve mezheplere mensup insanların özgürlüklerini güvenceye alarak onların inançlarının gereklerini yerine getirmeleri için her türlü kolaylığı sağlamıştır.⁵ Osmanlı yöneticileri kuruluş yıllarından itibaren her türlü inanca saygı göstererek Bizans-Hristiyan halkı küstürmemiş, aynı zamanda kuruluş dönemi

¹ Bu Makale 10.05.2010 tarihinde www.zafersen.com adlı Tarih Araştırmaları Sitesinde yayınlanmıştır.

² Araştırmacı, Tarihçi, Yazar

³ Ahmet Yaşar Ocak, **Osmanlı İmparatorluğu'ndan Bugüne Kalan Miras:İslam**” Y.T.Dergisi, sayı:33, Ankara,2000, s.347

⁴ Ahmet Yaşar Ocak, **Din**, Osmanlı Medeniyeti ve Medeniyeti Tarihi,c.I,İstanbul,1999,s.114

⁵ Şükrü Karatepe, **Osmanlı Siyasi Kurumları (Klasik Dönem)**, I.Baskı,İşaret Yay.,İstanbul, 1989,s.145

içerisinde Ahiler,Gaziler,Abdallar ve Bacılar'dan oluşan örgütlenme her türlü özveri ile devlete bağlı kalmalarında Osmanlı Sultanlarının uygulamış olduğu inanç özgürlüğü etkili olmuştur.⁶

Osmanlı Devleti'nin resmi ideolojisi İslamiyettir.Bu felsefe İsl'am'ın ehli sünnet vel cemaat mezhebine dayanmaktadır.Osmanlı devlet adamları da devletlerini bir islam devleti olarak görüyordu.Nitekim Osmanlı kaynaklarında belirli bir dönemden sonra padişah için bir çok yerde İslam Padişahı denilmektedir.Osmanlı Sünniliği bir ideoloji olarak benimsediyse de ehli kitap saydığı zümrelerin din ve inançlarını sürdürmeleri hususunda son derece hoşgörülü davranmıştır. Gerçi Osmanlıların Şiilere karşı her zaman pek hoşgörülü davranmadığı ileri sürülmektedir ki fakat bu daha çok Safevilerle siyasi ve askeri ilişkilerin gerginleştiği dönemlerde ortaya çıkan bir durumdur.⁷ Doğu ve Güneydoğuda katliam yağma ve asayiş bozan şiilerin tahrikleri sona erdirilmiş olarak değerlendirilebilir.

Osmanlı padişahları *Yavuz Sultan Selim*'den itibaren İslâm dünyasının lideri ve Peygamber efendimizin meşru halefi olarak halifedir.Doğu Roma İmratörü olarak *Kayser*'dir.Mısır hükümdarı olarak sultandır. Padişahların ünvanlar pek çoktur.Han,hakan,hakanül-harakıyn,sultan, sultanüs-selatin, halife-i ruy-i zemin, Emirül müminin,zell'ullahi fi'l ard,Halife-i Rubi Meskun,şah, padişah,hünkar,Hüdavendigâr,padişah-ı cihan,padişah-ı alem, penah, Melikül guzat.. gibi sıfatlarla tanımlanıyordu.⁸

Osmanlı padişahları Yavuz'dan beri halife ünvanını kullanmış *Emirü-l Müminin* ünvanı Osmanlı sultanlarına verilmiş ve bu unvan hilafetin kaldırılmasına kadar devam etmiştir.⁹

Padişah memleketin sahibi tebasının canı ve malı üzerinde tasarruf hakkına sahip,kuvvetleri elinde bulunduran,ancak bunu keyfi olarak değil kanun nizam ve ananelere dayanarak ve muamelatın icaplarına göre kullanma yetkisine sahip idi.Osmanlı'da kanun ve nizamlar genel olarak İslam hukukuna dayanmakla birlikte ,padişahın toplum yararına vereceği hükümler örf adı altında toplanmış ve hükümdarın yasama yetkisini genişletmiştir.¹⁰ Hükümdarlar dinin temel nas'larına uygun olmak kaydıyla zaman ve zemin sürecinde yaptıkları işleri din yetkilisi olarak ilk dönemlerde fakihlere sonraki dönemlerde Şeyhülislam'lara tasdik ettirmişlerdir.

Padişah devletin başında bulunan ve Osmanlı hanedanından olan hükümdarlar,hem orduların başkumandanı hem icra amiri hem de devlet başkanı durumundaydı.¹¹ Osmanlı hanedanı islam inançlarına ve mezheplerine bağlı idiler.Padişahların hepsi *Sünni-Hanefi* mezhebini tercih etmişlerdir.Sünnilik dışından başka bir mezhebi kabul etmemişlerdir.Diğer üç sünni ameli mezheb olan Şafiiilik,Hanbelilik ve

⁶ Yağmur Say, **Osmanlı Devlet Mekanizmasının Oluşumunda Heteredoks Güçler**,Osmanlı C.4,Y.T.Yay.,Ankara ,1999, s.432

⁷ Mehmet Ali Ünal, **Osmanlı Devri Türk Kültür ve Medeniyetinin Temel Özellikleri**, Türkler Cilt IX,s.56-57

⁸ Yılmaz Öztuna, **Osmanlı Devleti Tarihi**,C.II, Kültür Bak.Yay. Ankara,1998, s.10

⁹ Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**,C.I,MEB Yay.,İstanbul,1946, s.527

¹⁰ Yusuf Halaçoğlu, **Klasik Dönemde Osmanlı Devlet Teşkilatı**,Genel Türk

Tarihi,C.VI,Y.T.Yay.,Ankara,2002,s.149

¹¹ Mehmet İpşirli, **Saray Teşkilatı**, Osmanlı Devleti Tarihi, C.I.İstanbul,1999,s.141

Malikilik mezhepleri de,Hanefilik gibi saygı görmüştür.Fakat bazı Osmanlı padişahlarının İstanbul'da merkezde yüksek görev alan Şafii mezhebine mensup devlet adamlarına Hanefiliğe geçmelerini teklif ettikleri görülür.Padişahların çoğu ise bu duruma aldırılmamıştır.Ama mesele Sünni hukuk görüşünde,ameli mezheplerin birbiri arasındaki teferruata ait ayrılıklar değildi.Asıl önemli şeyin Şafiilerin itikadi mezheplerinden Eş'ari,Hanefilerin ise Maturidi olmasıdır.Osmanlı Sultanlarının devlet adamlarına Hanefi mezhebine geçmelerini istemeleri *Maturidilik* ile *Eş'a'rilik* arasındaki bazı görüş ve farklılıklardan kaynaklanıyor olması muhtemeldir.¹²

Mesela Maturidiyye mezhebine göre ,irade-i cüz'iyye,kulun kendi elindedir.Kul iradesiyle seçimini yapar.Allah da kulun seçmesine göre fiili yaratır.Allah kulun gücünün yetmeyeceği şeyleri ona yüklemez.¹³ Bu inanç ekolünde irade-i cüziyye (ki insanın elindedir) irade-i külliyyeden (ki yalnızca Allah cc.'ın elindedir) iyice ayrılmıştır.Hanefi Osmanlı hanedanı gündelik her işin Allah'ın iradesiyle olduğunu kabul etmez.Kulun kendi iradesini kabul eder.Cenab-ı Hak kulunun nasıl davranacağını bu şekilde daha iyi bir imtihan ile bilmiş olur.Eşarilere göre ise kulda başlı başına bir cüzi irade yoktur.Kulun cüzi iradesi Allah'ın iradesine bağlıdır.Kul ister Allah dilerse yaratır.Dilerse yaratmaz.Allah,kulun gücünün yetmeyeceği şeyleri kula yükleyebilir.¹⁴

Eşarilerin her şeyi Allah'ın iradesine havale etmeleri ve irade-i cüziyye ile ilgili görüşleri Osmanlı Türk toplumunu aktivitesine Maturidilik mezhebine ait görüşleri kadar uygun gelmemiştir.Bir Osmanlıya göre “inşallah” Allah'ın ismi anılarak yapılmış güzel bir temenni,insan karar ve iradesini gösterecek ve teşvik edecek cümledir.Osmanlı dışındaki bir Müslümana göre o iş üzerinde beceriksizliğini,isteksizliğini iradesizliğini Allah adına örtecek bir bahane şeklinde kullanılabilir.Osmanlı Devletinin mucizevi yükselişinin de, irade-i cüziyyenin Allah tarafından kullarına bahşedildiği görüşünün etkili olduğu sanılmaktadır.¹⁵

Osmanlı Devletini muvaffak kılan bir hususta ,Osmanlı toplumunun,padişaha candan,samimi bağlılığı ve itaatıdır.Padişah bu toplumda kutsaldır ve devleti temsil eder.Allah istediği için tahta oturmuştur.Osmanlı Sünniliği “Ulul Emre” itaat anlayışına dayanan otoriter siyasi bir kültür oluşturmuş ve geliştirmiştir.Devlet ve Padişah tartışılmaz ve eleştirilemez üstün birer otoritedir.

Osmanlı Devletinin Sünni olmayan, ehli sünnet inancını taşımayan çok az da olsa İslam tebaası vardı.Bunların Osmanlı devletindeki durumu nedir? diye bir soru kendimize yöneltecek olursak,bunlar itikadi inançlarını kendi aralarında devam ettirebilirlerdi.İbadet ve inanış şekilleri için hiçbir baskı yapılmazdı.Medreselerinde kendi fıkıh sistemlerini tedris edebilirlerdi.En meşhurları *Necef*'teki Şii Yüksek Medresesi idi ki Osmanlı Devleti burada Şii fıkıh okutulmasını hoşgörü ile karşılamıştır.Fakat sünni olmayan bir Müslüman mühim bir devlet görevlisi olamazdı.¹⁶

¹² Öztuna, **Osmanlı Devleti Tarihi**,C.II,s.140

¹³ A.Saim Kılavuz, **İslam Akaidi ve Kelama Giriş**, C.IV,Ensar Neş.,İstanbul,1998,s.303

¹⁴ Kılavuz ,a.g.e. ,s.305

¹⁵ Öztuna, a.g.e., C.II,s.140

¹⁶ Öztuna., **Osmanlı Devleti Tarihi**,C.II, s.140-141

Osmanlı Devleti kendinden önceki Müslüman devletlerden kültür mirası olarak devraldığı bütün görüş ve mezhepleri tanımış ve bunların taraftarları ile siyasi birliğini sürdürmüştür. Osmanlı Devleti kurucularının ve yöneticilerinin benimsediği görüş olan Sünni inancı devletin temel siyasetine hakim bir unsur kılmış ve bütün resmi eğitim kurumlarında tercih etmiştir. Bu mezhep dışında kalan diğer görüş ve mezhepler bunların taraftarları Osmanlı topraklarında hep varolagelmışler ve serbestçe mezheplerinin propagandalarını yapabilmışlerdir. Osmanlılar tebaasının bir kısmının Şii veya diğer mezheplerden olmasına aldırmanmıştır. Aldırması olsaydı Ehli sünnet dışındaki diğer mezhepten olanları tazyik eder ve Sünnileştirmek için çaba gösterirdi. Fakat bunu yapmamışlardır.¹⁷

Osmanlı Devleti'nde Sünni ve Şia mezhepleri bütünüyle itikadi islam mezheplerini oluşturuyordu. Her iki mezhep tüm asırlar boyunca beraber yaşayabilmışlerdir. Osmanlı Devleti farklı din ve mezhep mensuplarını bünyesinde barındıran ve bunları yüzyıllar boyunca çatışmadan yaşatabilen tek devlettir.¹⁸ Tüm mezhepler devlete baş kaldırmadığı müddetçe kendi inanç ve akidelerini hür bir şekilde devam ettirmişlerdir. Ne zamanki devleti tehlikeye sokacak bir pozisyon oluşmuştur o zaman müdahale edilmiştir. Yavuz Sultan Selim'in *Şii-Safevilere* karşı yaptığı mücadele ve Osmanlı'nın Vehhabilik hareketine yaptığı müdahaleler buna örnek verilebilir.¹⁹

Osmanlı siyasal düşüncesinde hakim olan fikir mezheplere bakışıda kapsar şekilde şöyle özetlenebilir: “ *Cihanın adaletle duracağı, bunu devletin sağlayacağı, devletin ise bir hükümdara ihtiyaç göstereceği, hükümdarın ordu olmadan iş göremeyeceği, orduyu ise ancak servetin toplayabileceği, serveti reayanın sağlayacağı, reayanın da ancak adil hükümdarlar sayesinde refaha ereceği*”²⁰ şeklindedir. Osmanlı padişahları inanç konusunda ve mezheplere karşı tutumlarında bu adaleti yerine getirerek halkın refahını yükseltmiştir.

Osmanlı'daki mezhepler konusunu daha iyi anlayabilmek için islam tarihinde önemli bir yeri olan mezhepler konusu iyi anlaşılmalıdır. İslam tarihi konusunda M. Asım Köksal'ın *İslam Tarihi* adlı eseri, Mezhepler konusunda Prof. Dr. Muhammed Ebu Zehra'nın *Mezhepler Tarihi* adlı eseri okunabilir.

¹⁷ Arif Güneş, **Osmanlı Devletinde Çoğulculuğun Dinamikleri**, IV. Osmanlı Sempozyumu Bildirileri(8-9 Eylül 1989, Söğüt), Ankara, 1991, s.26

¹⁸ Arif Güneş, **Osmanlılarda Din ve Vicdan Hürriyeti**, IV. Osmanlı Sempozyumu Bildirileri(8-9 Eylül 1989, Söğüt), Ankara, 1991, s.26

¹⁹ Öztuna, **Osmanlı Devleti Tarihi**, C.II, s.140-141

²⁰ Ahmet Yaşar Ocak, **Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler(15-17.Yüzyıllar)**, İstanbul, s.77